

Кондратюк Леся

ЦЕРКОВНО-ДУХОВНА МУЗИКА ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ МОРАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ДУХОВНО-АКАДЕМІЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

У статті аналізується ставлення творців духовно-академічної філософії до музичного впливу, їх аналіз церковної музики та співу, дослідження ними спадщини Отців Церкви, щодо поняття духовної музики. Показуємо важливість та значимість православної духовної музики для збереження релігійної ідентичності.

Ключові слова: духовна музика, духовно-академічна філософія, християнська богословська етика.

Кондратюк Л. Церковно духовная музыка как средство сохранения моральной православной идентичности в украинской духовно-академической философии

В докладе основное внимание уделяется понятию духовной музыки. Анализируются взгляды украинских философов и теологов на сущность музыкальных явлений. Отображается важность и значимость православной духовной и церковной музыки и песнопений для сохранения религиозной идентичности.

Ключевые слова: духовная музыка, духовно-академична філософія, християнська богословська етика.

Kondratiuk L. Church sacred music as the mean of saving of moral orthodox identity in ukrainian spiritually academic philosophy

In the article we analyses attitude of creators of spiritually academic philosophy toward the musical influencing, their analysis of church music and singing, research by them inheritance of Fathers of Church, in relation to the concept of sacred music. We show importance of orthodox sacred music for saving of religious identity.

Keywords: sacred music, spiritually academic philosophy, Christian theological ethics.

Ставлення творців духовно-академічної філософії до музичного впливу, їх аналіз церковної музики та співу, дослідження ними спадщини Отців Церкви, щодо поняття духовної музики – це є неоціненний і значний пласт української філософії та культури. Ми вперше досліджуємо його у такому вимірі, мається на увазі ставлення класиків академічної української філософсько-богословської думки до духовної музики та її ролі у культурі, релігії тощо. Така тематика є надзвичайно важливою для збереження національної релігійної ідентичності у локальному та глобальному контексті.

Багато хто з представників духовно-академічної філософії навчався в семінарії, яка потім стала духовною академією і за Регулами семінарії преосвященного Феофана Прокоповича, архієпископа Великоновгородського і Великолуцького учні семінарії повинні були навчатись в 6-ій та 7-ій годині після полудня музиці, хто голосовій (співу), хто інструментальній. Навчання музики у семінарії безперечно свідчить про її значимість у церковній освіті. У нашому дослідженні ми аналізуємо наскільки ж важливою була духовна музична культура у межах духовно-академічної філософії та християнської релігії.

Ми звертаємось до праць таких відомих філософів, як І. М. Сковрцов, К. І. Сковрцов, П. Юркевич, А. Олесницький, М. Олесницький, В. Пивницький, Хойнацький. У межах своїх досліджень вони звертали увагу на морально-етичні аспекти церковно-духовної музики, на педагогічні її властивості, на її значимість у богословському християнському етичному вченні, на історію її становлення у християнській релігії.

Перший до кого ми б хотіли звернутись – це Сковрцов Іван Михайлович, він є чи не найвідомішим серед представників духовно-академічної філософії. В нього не має окремих робіт, що стосувались би музики, проте в багатьох із них він висловлює свої думки з цього приводу. І ми вважаємо за потрібне виокремити їх і проаналізувати.

У листах Івана Михайловича Сковрцова до Інокентія, архієпископа Херсонського, читаємо: «День св. Володимира, і акт в нашому Університеті! ...Зберемось в Лаврі; вислухаємо літургію і молебень; зберемось у Нертовому домі; вислухаємо музику і спів; наживимось і наситимось...», - таке ставлення до музики показує, що І. Сковрцов сприймав її як поживу для душі, її духовності. Великих у вірі вона укріплює, а малим дозволяє рости

духовно [5, 319]. Роздумуючи над людськими задоволеннями та культурним відпочинком, І. Сковрцов у своєму щоденнику пише, що насолода, яка б вона не була не повинна займати в житті людини головного місця. Від неї не потрібно відмовлятися, але віддаватися їй без обдумування дуже шкідливо для душі, її духовності. Так і духовна музика повинна бути осмислена і сприйматись не як насолода естетична, а як музика, яка одухотворює, вчить душу – музика розумна. І. Сковрцов також застерігає від надлишкового захоплення насолодою: «Неможна відмовитись від задоволень мистецьких абсолютно; але віддаватися їм без розбору вкрай шкідливо. Вони легко оволодівають душею і залишають враження, відбитки, котрі можуть шкодити діяльності майбутній, всекорисній і важливій. Нехай це будуть ліки, котрі ніколи не замінять нам поживи звичайної... » [5, 571]. Тут маємо цікавий момент – ми вже знаємо, що музика використовувалась церквою як повчання, виховання християнських цінностей, була музика ангелоподібна та богонатхненна, також згадувалась музика як поступка Бога людській душі, а у І. Сковрцова ми бачимо музику як ліки душі. Звичайно, музику як ліки можна виділяти і в межах повчальної, корисної, проте саме І. Сковрцов виділяє насолоду як ліки, звідки можна зробити висновок про часткову необхідність таких. Це не є загальним правилом, звичайно, той, хто має в собі сили, повинен відмовитись від неї взагалі, подібно до того, як монахи обирають святе аскетичне життя. Йдеться саме про музику духовну, не церковну, вона повинна використовуватись у богослужінні як хвалебна пісня Господу, тим паче що частина із богослужебних пісень є дана самим Отцем (ангелоподібна та богонатхненна музика).

Окремо у своєму щоденнику І. Сковрцов виділяє главу церковній музиці. Вона є однією із перших у його значному щоденнику, в якому він задався метою кожного дня записувати «благочестиві роздуми». Ми вважаємо за доречне процитувати роздуми І. Сковрцова повністю, оскільки вони дуже чітко розмежовують музику церковну та духовну, показують ставлення до музичної культури не лише І. М. Сковрцова, а й усієї християнської релігії. «У старозавітній церкві використовувались і спів, і музика інструментальна. У церкві християнській остання введена на Заході, а на сході залишається лише музика вокальна. Чому так? Чи ж не більш сильна дія музики, якщо поєднується голос людський із звуками інструментів?

Але саме тому, що інструментальна музика заглушає голос людини, і сама по собі незрозуміла, вона не зовсім пристойна для вираження відчуттів релігійних. При цьому допустивши її одного разу в храми, потрібно допускати і все дозвілля мистецтва, яке не співвідноситься із достоїнством церковного співу, а часто ухиляється до мирських почуттів.

У нашій церкві те особливо добре, що спів є не стільки вираженням відчуттів, а повчанням, яке легко засвоюється. Дія інструментальної музики, і навіть найкраща, скоро закінчується, не залишаючи ніякого повчання у душі» [6, 93-94].

При дослідженні поглядів І. М. Сковрцова на духовну музичну культуру ми помітили паралелі із вченням П. Юркевича про серце. Його філософії серця містить деякі моменти із тлумачення музики теж як засобу натхнення. Крім того, він вживає ще один цікавий термін: душевний запал (воодушевление): «Коли ми насолоджуємось спостереженням краси в природі або мистецтві, коли нас торкають задушевні звуки музики,... то всі ці стани більшого чи меншого душевного запалу (воодушевлення) миттєво відображаються у нашому серці» [12, 88]. Філософія серця Юркевича глибоко досліджена в українській філософії. Ми знаємо, що серце – це, за Юркевичем, місце, де знаходиться душа, серце як «певний етично-духовний такт» людини, «дієва сила і рушій нашого духовного життя.» [12, 89-90]. Тож слідуючи цьому і вищенаведеній цитаті, маємо безпосереднє твердження про вплив музики на душу.

Про серце говорить і І. Сковрцов у своєму щоденнику. Він пише про слух людини як один із найважливіших дарів Господа людині. «Повітря коливається подібно до того, як коливаються органи слова, а дрижання цих органів виражає діяльність внутрішню нашого духу. Зворотнім шляхом діяльність душевна інших сповіщується нашій душі через органи слова і через повітря, через органи нашого слуху» [6, 101]. Серце у І. Сковрцова виступає органом, який сприймає послання із небесного світу, внутрішнім серцевим слухом для вищого спілкування із світом духовним. І. Сковрцов пише, що у тільки обраних Господом такий слух відкривався. «Сповідання Духу чутні віруючому серцю, і зворушують його, дають йому насолоджуватись немов небесною гармонією. Відчуттям серця людина може входити у спілкування горних істот, коли наповнюється приливом стихії небесної, що тремтить, зворушується від їх духовної гармонії,

їх блаженних славословій. Блажен, хто до цієї стихії відкриває духовний слух свій і сердечні уста» [6, 101]. Духовний слух, сердечний, є розумний слух, якщо людина віруюча вслухується у богослужбні піснеспіви правильно, для неї відкривається частина небесного буття, про що говорив і Діонісій Ареопатит, і про що ми писали у попередньому розділі, аналізуючи погляди Отців Церкви на духовно-церковну музичну культуру.

У іншій своїй роботі «Записки по церковному законодавству» Сковрцов Іван Михайлович виокремлює низку правил правильного співу у церкві: «забороняються безчинні виголози і нововведення у співі, які не властиві церкві, а ще більше ті, які перечать вірі. Тому не дозволяти спів мирянам». Він посилається на Святе Письмо і говорить про те, що для мирян не є безпечним співати, оскільки вони не настільки застережені від спокус співати Богу неугодні співи. Також він зазначає, що співати потрібно давні наспіви, а виконувати богослужбні мелодії двоголосо і багатоголосно не слід. І. М. Сковрцов був першим упорядником канонічного права. І за його основною вимогою до співу головним є збереження його благопристойності, благоговіння та простоти [9, 156-157].

Слідуючи за батьком Іваном Михайловичем, – Костянтин Сковрцев глибоко досліджував філософію Отців церкви. Найбільш його цікавив період апологетики – раннього християнства. Багато його статей у «Трудах Київської Духовної Академії» присвячено саме їхній філософії, на початку його досліджень він цікавиться життям і роботами Климента Олександрійського, його філософські погляди були близькими самому К. Сковрцову з тієї причини, що Климент багато вивчав філософію Греції та Риму і, проаналізувавши велику кількість філософських вчень різних шкіл, дійшов висновку, що Платонова філософія є найбільш близькою до християнства. Для нас це є цікавим тому, що саме Платон надавав велике значення ролі музики у формуванні людської душі та моралі. У попередньому розділі ми зазначали, що і Климент не заперечує того ж музичного впливу. Тож доцільним буде проаналізувати, як ставився до музичного впливу один із найяскравіших представників київської академічної духовної філософії.

К. Сковрцов зауважує, що ні один із апологетів так не поєднав християнство із філософією як Климент Олександрійський. [11, 54]. Цитуючи Климента, К. Сковрцов не опускає аналогій

едності християнства з стройністю музичного акорду, ми знаємо, що для раннього християнства дуже важливою рисою була соборність та єдність, і у Климента музика часто постає як метафора гармонії та єдності християнського вчення. Саме таке звернення говорить про позитивне ставлення до музичних явищ. Так, К. Сковрцов цитує твір Климента Олександрійського «Стромати»: «... В музичному інструменті вища струна протилежна нижчій, і тим не менше одночасний струс їх озвучує стройний акорд» [11, 57]. Так само і християнство мало поєднувати у своїй істині непоєднані речі та явища: відкидати хибні та знаходити єдиновірні.

За словами К. Сковрцова, Климент показує, що не можливо бути вірним християнином не маючи знань, така віра без них – це є «проста віра, яка робить людину вірним рабом, а віра розумна – другом Божим» [11, 70]. Саме філософія була дана Богом як шлях до істини. Климент показує, як через різні науки приходять вірне істинне знання. «В землеробстві, в медицині вважається здібним той, хто вивчив різні науки, що говорять про оброблення землі чи лікування хвороб. Точно так само і в релігії: не можна бути повністю вихованим, не знаючи музики, філософії... і взагалі того, що корисно для пояснення і захисту віри» [11, 71]. У цьому розділі «Стромат» Климент говорить про музику як корисний засіб виховання християнської віри та моралі. В першому розділі ми аналізували концепції розуміння та ставлення до музики. Отже, щодо наведеної цитати можна говорити, що Климент ставився до музики як засобу виховання, подібно до Платонової концепції виховання душі людини належним чином за допомогою правильної музики.

Цікавим є те, що К. Сковрцов відмічає за Климентом, що допоміжні науки, в тому числі і музика підтримують думку Платона про те, що вона привчає душу до розуміння мислимих предметів. Тут можна говорити про те, що знову підтримується антична традиція виховання музикою. Мається на увазі, що нею навчали до того, як людина могла свідомо розрізняти поняття та моральні категорії. І робили душу такою, щоб вона могла належним чином відчувати, що правильне, істинне, а що хибне. Та ситуація, яка складається сьогодні показує, наскільки це є важливим, оскільки вплив сучасної музики не готує душу людини до сприйняття правильного знання. І Климент говорить про те, яким чином потрібно виховувати мудрого християнина:

«Мудрий християнин однаково віддається заняттям, які ведуть до знання, беручи із всякої з наук те, що корисно для істини! Музика вчить його гармонії розміром і тактом своїх акордів.... Віруючий дух його, проникаючи у всі міри і області сотвореного, підноситься вгору, де має свій престол Цар світів» [11, 73].

Знову таки ми знаходимо аналогії християнської гармонії, єдності і музики у Климентовому вченні про психологію та етичну філософію: «У всьому світі помічається гармонія; але переважно у самій людині, і виникає від єдності душі із тілом. Людина є найблагородніший інструмент, є арфою у храмі всесвіту. Проте ця арфа почасти розбита, немає на ній найкращих струн, або принаймні вони розстроєні» [11, 88-89]. К. Сковрцов відзначає, що Климент говорить про людину як недосконалу для того, щоб вона завжди прагнула до неї, «душа, говорить Климент, є таке створіння, яке через розвиток своїх сил і здібностей, і своє вільнодійство, може і тепер досягати досконалості» [11, 89]. Проте К. Сковрцов дуже обережно ставиться до метафор Климента і засуджує католиків за легке сприйняття метафор та аналогій і використання їх для підтвердження своїх догматів та канонів. Так, наприклад, слова Климента про те, що душі будуть очищені всесвітньою пожежею, вони обирають підтвердженням свого вчення про вогонь чистительний. Власне, наприкінці XVI на початку XVII століття дискусія про чистилище яскраво постає у полемічній літературі, зокрема у Мелетія Смотрицького.

Сковрцов К. пише, що «в Писаннях святих Отців його більш за все вражало те, що вони чи нападають на помилки чи захищають істину, завжди мають одну мету – «навернення душ». [10, 451-452]. І далі він пише, що саме такою він бачить істинну мету християнських апологетів.

Однією із найголовніших тем духовно-академічної філософії була богословська християнська етика. І ми хочемо особливо звернути увагу на аспекти, які мають стосунок до поглядів на музичну культуру. І. М. Сковрцов пише у «Записках по етичній філософії», що найвищим обов'язком людини є її моральне удосконалення себе. І тут подібно до Климента Олександрійського він стверджує, що: «науки не складають ще головної мети людини, але вони дають нам найкращий засіб до підвищення досконалості моральної» [8, 50-51]. І тут, як і в античній традиції, так і в святоотцівській, І. Сковрцов говорить про правильне і не

правильне моральне виховання. «Щодо наших здібностей треба розрізняти ті, дії яких позитивні для моралі, і ті, які служать перепоною для її удосконалення. До перших належить відчуття витонченого, відчуття сорому і відчуття симпатії, які треба в собі жити. До роду останніх належать бажання чуттєві, похоти та страсті: їх треба усмиряти, приборкувати, і, якщо можливо, зовсім викорінювати» [8, 51]. Відповідно музикою справді можна виховувати як позитивні моральні якості, так і негативні, і залежить це від знання про умови та способи її використання. Від апостольської та святоотцівської традиції вчення про музику перейшло і у духовно-академічну філософію. Її представники поглибили етичне вчення про музичний вплив, що є безперечно їх значним внеском у філософію музики.

За словами М. А. Олесницького, у якого величезна кількість праць, що стосуються саме християнської моральності, етичного закону релігії, свобода людської волі та моральний закон – це два елементи, з яких складається етика [3, 25]. Він детально аналізує, яким чином впливає свобода волі на моральність, та яким чином сама людина може керувати і володіти своєю силою волі. М. Олесницький розглядає повинність і обов'язки людини і на основі такого аналізу він робить розрізнення між обов'язком і законом. Він стверджує, що закон моральний (церковний) є не досконалим і не враховує багато аспектів, які мають все ж таки свій вплив на моральність, і даремно закон не враховує їх вплив. «Помиляються, коли відривають цілий ряд вільних дій людини від всякого стосунку їх до совісті і вищої мети життя (мається на увазі смисл життя за Святим Писанням), думаючи, що ці дії не можуть бути регульовані моральним законом і не надають людині ні гідності, ні негідності» [3, 33]. Далі М. А. Олесницький якраз звертає увагу на естетичні відчуття та дії: «На практиці предмети естетичного задоволення, дії, що служать для відпочинку і розваги, навіть всю область культурних витворів і занять більшість готові ставити поза всяким впливом на етичний закон і вважати їх морально байдужими» [3, 33]. І водночас він акцентує увагу, що не можна так категорично про це говорити, слід спочатку добре проаналізувати і дослідити це питання. Ці дії є все ж таки проявом людської свободи волі, а вона належить до основних складників моралі. «Таким чином все, що служить людині для відпочинку та розваги не байдуже у моральному вимірі: воно завжди або морально зле,

або морально добре. Воно зле, коли приносить збиток моралі, коли естетично прекрасне знаходиться у протиріччі із етичним началом» [3, 35]. Тож духовна музика як вихователь моральних цінностей є позитивним чинником впливу на моральність людини. Так, «якщо засоби відпочинку та розваги благородні та помірні, якщо вони не суперечать моральному закону і гідності людини-християнина, то їх слід назвати етично благими, так як вони освіжають наш дух, укріплюють наші сили для виконання наших обов'язків, надають нам енергію для витримки праці» [3, 35]. Тут просто не можливо не порівняти із вченнями Святих Отців, які стверджували, що музика дана Богом людині для легшого сприйняття християнського вчення, яке і є моральним законом для вірного християнина. Також ми знаходимо у М. Олесницького підтвердження того факту, що є дії, які мають вплив на людину і безпосередньо належать до моральної сфери, але не є усвідомленими. Так, вплив музики на розвиток позитивної моралі здійснюється і в позасвідомому стані, ще до того як здобуваються знання для розрізнення добра і зла. «Для дитини, у якої усвідомлення закону і обов'язку не розвинене, байдуже багато із того, що не байдуже дорослим і просвітлених моральною свідомістю...І в житті дорослої людини можливі такі випадки, що свідомість знаходиться в тому чи іншому відношенні до стану моральної недорозвинутості; тому що багато хто із нас в тому чи іншому відношенні знаходиться ще у стані морального дитинства.» Як красиво говорить Олесницький М. про те, що людина все життя знаходиться у постійному моральному удосконаленні себе, постійно відкриває для себе щось нове і пізнає християнське життя глибше. М. А. Олесницький говорить, що так, морально-незначимі дії є, але їх не повинно бути, оскільки будь-який вчинок можна охарактеризувати як морально добрий чи поганий. Навіть у книзі Апокаліпсису, той стан у якому людина «ні тепла ні холодна», тобто байдужа, осуджується як морально зле [Апокаліпсис, гл. 3, 15 і д.]. У своїй роботі «Із системи етичного богослов'я» М. Олесницький говорить про світську музику, і не пише про церковну. Очевидно, ту світську музику, яка описується ним як корисна для моральності, тобто та, яка дозволяється етичним законом християнства, можна назвати духовною. Отже, маємо три розрізнення музики: світська, духовна і церковна. У словах апостола читаємо «вся ми лть суть, но не вся на пользу», тобто все мені дозволено, але

не все на користь [1 Кор. 6, 12], або «вся ми лть суть, но не вся назидают», тобто все дозволено, але не все напучує. [гл. 10, 23]. Проте М. Олесницький говорить, що міра дозволеності індивідуальна, залежно від сили волі. «Хто інтелектуально і морально розвинутий на стільки, що здатний розуміти оперу, сприймати її основну ідею і критично ставитись до різних деталей, той, хто може уникнути фантазії і відчуття слухачів та спостерігачів, той може відвідувати театри» [3, 41]. Олесницький М. А. говорить про людину, як істоту створену Богом із найвищим її призначенням виконати моральний обов'язок. При цьому, він однією із особливостей людини називає спроможність розрізняти музикальні тони, і здібність ця дана людині Богом. Він називає її, та деякі інші, – «теологічним устроєм тіла людини» [4, 98]. Також М. Олесницький стверджує, що по тілесному зовнішньому вигляду людини та властивостях, можна судити про її рівень моральності: «Між індивідуальними особливостями душі та індивідуальними особливостями тіла є точна відповідність: отже, особливість тіла виражає духовно-моральну особливість» [4, 101]. Як приклад такого прояву він наводить музикальну геніальність Моцарта. Тут цікаво – про Моцарта говорять, що він будучи дитиною, плакав, коли чув фальшиві тони – «це показує, що вже від природи Моцарт володів, в силу музикального генія душі своєї, тонким слухом і взагалі відповідним душевному генію нервовим апаратом» [4, 101]. Маркелін Олесницький хоче показати, що духовність людини і її тілесна діяльність взаємопов'язані і є індивідуальними у кожної людини. За його теорією етичного богослов'я «душа в досвідомому стані людини (ембріонному) чинить вплив на тілесний організм і настроює його відповідно до індивідуальних властивостей своїх» [4, 101]. Буває і так, що душа не завжди може співдіяти із тілом, тоді людина знаходиться у розстроєному вигляді і піддається «суєті та тлінню» [4, 102].

Як ми зазначили, представники духовно-академічної філософії України одним із найбільш важливих питань вважали моральність. В «Трудах» Київської духовної академії ми постійно зустрічаємо роботи, що звертаються до аналізу моралі, її християнської концепції, питань співвідношення етики і естетики, і богословська етика – це власне настанова духовності християнина. Етична християнська філософія. При написанні нашого дисертаційного дослідження потрібно звернути увагу

на дуже важливий аспект якого торкається тема нашої роботи, а саме: як співвідносяться між собою етика і естетика, а також окремо виділити християнську етику. Оскільки ми часто пишемо про те, що музика є засобом виховання моральних цінностей, то потрібно окреслити зв'язок який є між музикою, як сферою естетичного задоволення, та етикою. У давні часи естетика змішувалась із етикою, так як, наприклад, у неоплатонізмі, представників романтичної школи нового часу (Фріз) і навіть у деяких філософських системах етика була частиною естетики, наприклад, у Гербарта [1, 252].

У моральній діяльності людина вступає у відношення до абсолютної мети її життя; і тут грає роль воля, а воля є центром тяжіння людської особистості...від такого чи іншого відношення її до вічної волі абсолютного створіння (Творця) залежить істинне достоїнство чи не достоїнство і вічна доля людини як морального створіння

В духовно-академічній філософії, на відміну від вчення раннього християнства присутнє естетичне вчення. Вони не відкидають естетичного задоволення від мистецтва і не вважають його абсолютно згубним для душі християнина. Проте у їхній богословській етиці з'являється категорія совісті. У своїх роботах вони намагаються проаналізувати це поняття і дати його визначення на основі християнської етики. Маркелін Олесницький пише: «адже насолоджуємося ж ми і отримуємо повне задоволення і при спогляданні таких витончених творів, наприклад, архітектури, музики, в яких моральний елемент є зовсім не помітним; відповідно насолоджуємося ними як чисто естетичними витворами» [1, 256]. Совість дана людині за її природою Богом, в Писанні про неї говориться як про серце. Саме вона показує людині, що добре, а що погано. Моральне виховання не є необхідним для естетичного, і навпаки, естетичне виховання не є необхідним при етичному. [1, 257]. Проте М. А. Олесницький не заперечує зв'язку між цими двома гранями душі, навпаки «важливе значення естетичного чинника на етичний ясно для того, хто випрацював для себе розумне поняття про предмет естетики.» [1, 258]. Паралеллю із отцями церкви й античною філософією (Сократ, Платон, Арістотель) є розподіл естетичного на «витончене» та «приємне», тобто згубне і корисне для душі, або, як говорить Платон та Арістотель, «правильний та неправильний спосіб використання музичного впливу». «Немає сумні-

ву, що витончене не рідко змішувалось із приємним» [1, 258]. І в іншому місці «докір заслуговує не істинне, класичне мистецтво, а гадане або уявне, романтичне; перше ж чинить досить сприятливий вплив на моральне вдосконалення людини» [1, 261]. Тут М. Олесницький зсилається на Платона та Августина, оскільки вони теж розглядали позитивний вплив «класичного мистецтва». А ті, хто виключає із найвищих областей людського життя чуттєвість, не знають істинної природи людини [1, 173-261]. Витончене за М. Олесницьким повинне служити ідеалом для морального життя людини, воно: «пробуджує людину дати реальне існування тому, що представляється йому в ідеальному вигляді, естетичне перетворити в етичне» [13, 92].

Проте музика як мистецтво не пов'язується із релігією, тому що вона занадто абстрактна і чуттєва, і розвитку вона набула свого у Новий час. Однак до цього існувала церковна музика і духовна, в православному християнстві вона не змінилась, а у католицизмі розвиток музики як мистецтва наклав свій відбиток на богослужіння. Про це ми говорили у другому розділі. Релігія ж не ставиться позитивно до розриву мистецтва із релігією, за М. А. Олесницьким.

Література:

1. Олесницький М. А. Вступ до історії моралі (нравственности) і морального вчення. (Фактори історії – естетичний, інтелектуальний і індустріальний) / Труды Киевской духовной академии. – К.: Типография Киево-Печерской Лаври, 1881. – Т. 1. – № 1-4. – С. 251-286.
2. Олесницький М. А. Из системы нравственного богословия / Труды Киевской духовной академии. – К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. – Т. 2. – № 5 (травень). – С. 2559.
3. Олесницький М. А. Из системы нравственного богословия / Труды Киевской духовной академии. – К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1889. – Т. 2. – № 5 (травень). – С. 21-47.
4. Олесницький М. А. Из системы нравственного богословия / Труды Киевской духовной академии. – К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1889. – Т. 1. – № 1 (січень). – С. 95-112.
5. Письма протоиерея И. М. Сковрцова к Иннокентию, архиепископу Херсонскому / Барсов Н. Труды Киевской духовной академии. – К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1885. – Т. 2. – С. 314-328, 472-482, 671-675.
6. Сковрцов И. М. Дневник. 1859 год / Труды Киевской духовной академии. – К.: Типография Киевопечерской Лаври, 1864. – Т. 1.
7. Сковрцов И. М. Дневник. 1859 год. / Труды Киевской духовной академии. – К.: Типография Киевопечерской Лаври, 1864. – Т. 2.

8. Скворцов И. М. Записки по нравственной философии. – Киев: Типография Губернского Управления, 1869. – 83 с.

9. Скворцов И. М. Записки по церковному законоведению. – Изд. третье исправленное. – Киев: Университетская типография, 1861. – 272 с.

10. Скворцов К. Св. Киприан во время мировой язвы. – Труды Киевской духовной академии. – К.: Типография Киево-Печерской Лаври, 1866 (септябрь). – Т. 2. – С. 441-461.

11. Скворцов К. Философия Климента александрийского / Труды Киевской духовной академии. – К.: Типография Киево-Печерской Лаври, 1866 (сентябрь). – Т. 3. – С. 52-93.

12. Юркевич П. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова божия / Труды Киевской духовной академии. – К.: Университетская типография, 1860. – Кн. 1. – С. 63-118.

13. Grundriss des Systems der Moralphilosophie, aus dem Dänischen, Kiel, 1845. – S. 92.